

Калі адзначаць Дзень археолага?

Леанід КАЛЯДЗІНСкі,
кандыдат гістарычных
наук, дацэнт

У мяне іншым разам пытаюцца: «Калі адзначаецца Дзень археолага?» У такіх выпадках я заўсёды цытую вядомага расійскага археолага Ірыну Станкевіч, якая ў сваёй кнізе «Записки археолога» на гэты конт выказалася наступным чынам: «Самадзейны «Дзень археолога» ленінградскія экспедыцыі адзначаюць у другую нядзелю жніўня, а маскоўскія – дакладна 15 жніўня».

Пра абставіны ўзнікнення гэтай традыцыі гуляе такая байка. Вядомы археолог Уладзіслаў Раўдонікас, які быў начальнікам экспедыцыі, часам выпіваў у адзіноце. Калі падначаленыя пыталіся пра нагоду, ён прыдумваў якое-небудзь сямейнае свята. Нарэшце ўсё было вычарпана, і Раўдонікас сказаў: «Сёння будзем выпіваць усе разам, бо сёння – Дзень археолога!» І паслаў віншавальныя тэлеграмы ў розныя экспедыцыі. Яму адказалі. Так быў устаноўлены Дзень археолога. Зрэшты, ён адзначаецца ў асноўным у ленінградскіх экспедыцыях [1, с. 25].

Гэта сцверджанне не зусім праўдзівае. У свой час прафесійнае свята адзначалі археологі Крыма, Закаўказзя і нават Прыбалтыкі, дзе савецкія традыцыі прыжываліся са скрыпам. Некаторыя беларускія археологі таксама святкуюць у гэты дзень.

Атрымліваецца, што і ўзнікненне неафіцыйнага Дня археолога, і форма яго правядзення неяк далёкаватыя ад навуковых пачаткаў. Дык можа лепш звязаць гэта свята з якой-небудзь знамянальнай датай у гісторыі археалогіі? Але з якой? Давайце параважваем...

ПРА АЎТАРА

КАЛЯДЗІНСкі Леанід Уладзіміравіч.

Нарадзіўся ў 1952 годзе ў Мінску. У 1977 годзе скончыў гістарычны факультэт Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Леніна. У 1974–1995 гадах працаваў у сектары (пазней – аддзел) археалогіі Інстытута гісторыі НАН Беларусі, дзе прайшоў шлях ад старшага лабаранта да старшага навуковага супрацоўніка. У 1995–2013 гадах выкладаў археалогію ў Беларускам дзяржаўным педагагічным універсітэце імя М. Танка. З 2013 года – старшы навуковы супрацоўнік Цэнтра даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі. Кандыдат гістарычных навук (1991), дацэнт (1999).

Аўтар больш за 400 навуковых і навукова-папулярных артыкулаў, суаўтар шэрага калектыўных прац, манаграфіяў.

Сфера навуковых інтарэсаў: матэрыяльная культура гарадоў Беларусі X–XVIII стагоддзяў.

Упершыню тэрмін «археалогія» ўжыў старажытнагрэчаскі філосаф Платон у трактате «Гіпій Большы». Адбылося гэта яшчэ ў IV стагоддзі да н.э. [2, с. 214–218]. Аднак няма падстаў адносіць узнікненне Дня археолога да той далёкай эпохі...

Магчыма, трэба звязаць свята з пэўнай знамянальнай падзеяй у палявой практыцы. Зробім кароткі экскурс у часы антычнасці. Рымскі імператар Канстанцін Вялікі ў 324 годзе абвясціў хрысціянскую веру адзіна правільнай і загадаў ўзвесці ў Віфлееме і Іерусаліме храмы. Але патрэбны былі сімвалы веры, рэліквіі... Найгалоўнейшай з іх для хрысціян маглі б стаць рэшткі крыжа, на якім прыняў пакуты Збавіцель. Таму ўзнікла неабходнасць адшукаць іх. Імператар Канстанцін марыў зрабіць гэта сам, але, паколькі быў воінам, палічыў сябе недастойным такой справы і даручыў пошукі сваёй маці – імператрыцы Алены. Нягледзячы на свае даволі ўжо сталыя гады, яна выправілася ў Палесціну...

Пасля працяглых роспытаў і доўгіх пошукаў знайшоўся адзін стары чалавек, які прывёў Алену ў заваленую будаўнічым смеццем пяхору і сказаў, што Крыж Гасподні знаходзіцца тут. Па загаду Алены пачалі слой за слоем здымаць грунт. Калі ж расчысцілі пяхору, то знайшлі не адзін, а тры крыжы. Які ж з іх быў святы? Паводле адной з легенд, выйсце знайшоў адзін са спадарожнікаў імператрыцы – епіскап Макарый, які па чарзе прыкладаў крыжы да нябожчыка. Калі быў пакладзены Крыж Гасподні, нябожчык ажыў. Так была ідэнтыфікавана рэліквія, якую шукалі.

Адбылася гэтая знамянальная падзея 27 верасня 326 года (паводле грыгарыянскага календара) і пачала адзначацца пра-

васлаўнымі вернікамі як свята Уздзвіжання Святога і Жыватворнага Крыжа Гасподняга. Але ў кантэксте нашага даследавання важна, што ў гэтай гісторыі, па сутнасці, гаворыцца пра першыя вядомыя археалагічныя раскопкі.

Калі разбіраць гэты факт з пазіцыі сучаснай навукі, мы знойдзем усе абавязковыя элементы археалагічнага даследавання: разведка на мясцовасці з апытаннем насельніцтва, паслойная распрацоўка культурнага пласта, атрыбутацыя знаходкі, мерапрыемствы па захаванні і музейфікацыі помніка.

Многа хто з сучасных археолагаў лічыць святаю Алену сваёй заступніцай. Таму можна было б прымеркаваць Дзень археолага да 27 верасня. Дарэчы, у гэты восеньскі час у асноўным ужо завяршаюцца палявыя работы. Але ў апісаных падзеях поруч з рэальнымі фактамі нямала і легенд, да таго ж рэлігійна афарбаваных. Таму прапаную пашукаць іншыя даты – свецкага паходжання.

Заходняя Еўропа. Саксонія. Тут 9 снежня 1717 года ў горадзе Штэндаль нарадзіўся

Іаган Іаахім Вінкельман, родапачынальнік еўрапейскай археалагічнай навукі. Менавіта яму належыць прыярытэт у сцверджанні, што прадметы матэрыяльнай культуры, ці, як іх часцей за ўсё сёння называюць у навуковай літаратуры – артэфакты, з'яўляюцца паўнапраўнымі гістарычнымі крыніцамі. Лёгка зразумець, чаму дзень народзінаў гэтага навукоўца, 9 снежня, заходнееўрапейскія археолагі адзначаюць як пачатак еўрапейскай археалогіі, або Дзень археолага [3, с. 310–324].

Але ў Беларусі свая гісторыя, значыць, трэба шукаць і свой падыход. Звернемся да вопыту нашых суседзяў: магчыма, нешта падобнае ёсць у іх? Той-сёй з нашых калег у Літве прапануе прымеркаваць Дзень археолага да некаторых знамянальных дат у гісторыі літоўскай археалогіі. Напрыклад, да часу заснавання Часовай археалагічнай камісіі (11 мая 1855 года) ці дня нараджэння Юзафа Пузыны – аўтара першага прафесійнага падручніка па археалогіі Літвы (18 верасня 1905 года). Прапануецца нават дзень нараджэння Яўстафія Тышкевіча, заснавальніка Віленскага музея старажытнасцей (18 красавіка 1814 года) [4, р. 1]. Праўда, апошні ўсё ж нарадзіўся ў нас, у Лагойску, і вядомы як даследчык старажытнасцей беларускіх.

Нам падаецца, што дзень нараджэння таго ці іншага археолага, якой бы значнай фігурай ні быў гэты чалавек, наўрад ці прымальны ў якасці даты прафесійнага свята. Напэўна, днём нараджэння археалогіі ў Беларусі магла б стаць дакументальна засведчаная дата пачатку правядзення першых палявых работ (зразумела, прафесійных). Дакумент, які дае права ладзіць прафесійныя, навуковыя раскопкі на помніках археалогіі, называецца Адкрыты ліст. Такія і па сёння выдае галоўная навуковая ўстанова краіны – Нацыянальная акадэмія навук Беларусі.

У Расійскай імперыі ўпершыню такі дакумент быў дадзены ўказам імператара Аляксандра I нашаму суайчынніку Зарыяну Даленгу-Хадакоўскаму 14 (26) снежня 1818 года [5, с. 27–28]. Адкрыты ліст быў выяўлены яшчэ ў 1964 годзе Генадзем Каханюўскім у фондах Калінінскага абласнога краязнаўчага музея, адкуль ён затым паступіў у Мінскі абласны краязнаўчы музей у Маладзечне, дзе захоўваецца і цяпер.

▼ Імператар Канстанцін і імператрыца Алена. Каменны абразок сярэдзіны XII стагоддзя з Полацка (з раскопак Г. Штыхава)

◀ Адкрыты ліст на правядзенне палявых даследаванняў, выдадзены З. Даленгу-Хадакоўскаму

Наколькі гэты дакумент з’яўляецца першым афіцыйным дакументам, што даў права на правядзенне археалагічных раскопак, сведчаць наступныя яго радкі: «... дабы внутренности земли, где могут скрываются древности, позволено ему (З. Даленгу-Хадакоўскаму. – Аўт.) было раскопать» [6, с. 453–455].

Аднак хто такі Зарыян Даленга-Хадакоўскі? Варта сказаць некалькі слоў пра гэтую ўнікальную асобу.

Вядомы даследчык Л.А. Малаш-Аксамітава, якая спецыяльна займалася вывучэннем навуковай спадчыны Зарыяна Даленгі-Хадакоўскага, прапануе лічыць яго першым беларускім археолагам [7, с. 124–125.]. Ён праводзіў даследаванні на тэрыторыі Беларусі, Украіны, а ў Расіі, дарэчы, быў першым даследчыкам старажытнасцей Старой Ладагі. Ён вывучаў замчышчы і курганы ў ваколіцах Бабруйска, Брэста, Віцебска, Ваўкавыска, Гомеля, Гродна, Ліды, Магілёва, Навагрудка, Пінска, Полацка, Рагачова, Слоніма, Турава і інш. З ім быў знаёмы і прыязна пра яго адгукаўся вядо-

мы расійскі гісторык М. Карамзін. Цікавіўся работамі З. Даленгі-Хадакоўскага і М. Гогаль. Асноўная ж заслуга гэтага даследчыка, паводле слоў рускага гісторыка, пісьменніка і публіцыста М. Пагодзіна, у тым, што ён упершыню перанёс «сістэму даследаванняў з пісьменнай вобласці на зямлю і яе помнікі» [8, с. 51], а гэта супастаўляльна з дзеяннямі І. Вінкельмана як заснавальніка еўрапейскай археалогіі.

На жаль, пры жыцці Зарыян Даленга-Хадакоўскі не атрымаў належнага прызнання з боку афіцыйных прадстаўнікоў улады. Паводле вядомага археолага, гісторыка, этнографа і фалькларыста графа Канстанціна Тышкевіча, З. Даленга-Хадакоўскі, які аказаў «надзвычай важныя паслугі археалогіі, прыняўся за гэтую справу дачасна, калі ў краі не была яшчэ асэнсавана патрэба ў гэтай навуцы... і як воін, верны свайму абавязку, паў у бітве за яго» [9, с. 41–49].

Думаецца, што пачатак навуковай дзейнасці гэтага даследчыка, а дакладней – дату атрымання ім першага афіцыйнага да-

▲ **Дзень археолага на раскопках Мінскага замчышча:**
Т. Каробушкіна,
Ю. Драгун,
Э. Загарульскі,
Р. Шматава,
Г. Самаварова, К. Шут.
1960 год. З архіва
Т. Каробушкінай

► **З. Даленга-Ходакоўскі.**
Малюнак К. Прэка.
1818 год

кумента на права правядзення раскопак, і вярта прызнаць Днём археолага Беларусі.

Сёння ў нашай краіне адзначаецца некалькі дзясяткаў прафесійных свят, сярод якіх ёсць Дзень банкаўскага работніка, Дзень работнікаў гандлю, Дзень хіміка, Дзень работнікаў лесу, Дзень работніка сацыяльнай абароны, Дзень юрыста, Дзень мытніка і нават Дзень геолога. Зусім не прыніжаючы ўнёсак прадстаўнікоў гэтых прафесій у развіццё краіны, усё ж такі хачу звярнуць увагу на тое, што ў даволі доўгім пераліку прафесійных свят не знайшлося месца Дню археолага.

А ўклад археолагаў у станаўленне беларускай навукі неаспрэчны.

ЛІТАРАТУРА

1. Станкевич, И.Л. Записки археолога / И.Л. Станкевич. – Ярославль, 2000.
2. Формозов, А.А. История термина «археология» / А.А. Формозов // Вопросы истории. – 1975. – № 8.
3. Петраковский, А.И. Я познаю мир: Археология: энциклопедия / А.И. Петраковский. – М., 2003.
4. Girininkas, A. Kalba, simboliai ir ne tik šventės / A. Girininkas // Baltų archeologija. – 1995. – Nr. 4 (7).
5. Каханюўскі, Г.А., Ткачоў, М.А. Адкрыты ліст / Г.А. Каханюўскі, М.А. Ткачоў // Археалогія і нумізматыка Беларусі: энцыкл. – Мінск, 1993. – С. 27–28.
6. Кохановский, Г.А. Открытый лист З. Доленги-Ходаковского / Г.А. Кохановский // Белорусские древности. – Минск, 1967.
7. Малаш-Аксамитова, Л.А. Доленга-Ходаковский (Адам Черноцкий) и его наследие / Л.А. Малаш-Аксамитова // Lud. – Т. 51. – Cz. 1. – Wrocław, 1967.
8. Аксамітаў, А.С., Малаш, Л.А. З душой славяніна / А.С. Аксамітаў, Л.А. Малаш. – Мінск, 1991.
9. Алексеев, Л.В. Археология и краеведение Беларуси. XVI – 30-е годы XX в. / Л.В. Алексеев. – Минск, 1996.

Менавіта невялікім калектывам археолагаў краіны (недзе 25–30 чалавек), даследуюцца найбольш раннія і найбольш працяглыя па часе перыяды гісторыі Беларусі. Стараннямі гэтага калектыву выпущаны не адзін дзясятка манаграфій, якія ахопліваюць перыяд ад старажытнага каменнага веку да позняга сярэднявечча, энцыклапедыя «Археалогія і нумізматыка Беларусі», падрыхтаваны чатыры тамы «Археалогіі Беларусі», створаны тры археалагічныя музеі (у Брэсце, Тураве і ў Інстытуце гісторыі НАН Беларусі). Трое археолагаў сталі лаўрэатамі Дзяржаўнай прэміі Рэспублікі Беларусь.

Думаецца, што сваёй нялёгкай працай людзі гэтай прафесіі заслужылі права на прафесійнае свята, якое і належала б адзначаць 26 снежня, праводзячы ў гэты дзень навуковыя слуханні па выніках палых работ. І апошняе. У 2018 годзе споўніцца 200 гадоў, як быў выдадзены першы дазвол на археалагічны даследаванні ў Беларусі. Чаму б не ўсталяваць прафесійнае свята «Дзень археолага Беларусі» або «Дзень беларускай археалогіі» якраз да гэтай даты?! Спадзяюся, што мае калегі падтрымаюць гэтую прапанову.

Ну, а як быць з 15 жніўня? Пакінем адзначаць яго ў палых умовах, як рэліквію савецкай эпохі... ▀